

ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ : ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ

ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ*

ਸਾਰਾਂਸ਼

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਆਪਣੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹਿਚਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਮਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਅਦਾਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਸਦਕਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ ਨਾਮ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਸਿਰਜਣਾ ਕਾਰਜ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ, ਨਿਬੰਧ, ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਕਾਵਿ-ਸਗ੍ਰਹਿ 'ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਉਸਦੇ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ : ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਇਕ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਹਿਤ ਕਿਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਰਚਿਤ ਕਾਵਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ (hypotheses) ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਇਸ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਨਿਹਿੱਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੀ ਕੀਤਾ; ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੁਰਜੂਆ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ

* ਪੋਸਟ-ਡਾਕਟਰਲ ਫੈਲੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। email: sukh_gndu@yahoo.in

ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਭਰਪੂਰ ਰਵੱਈਆ ਵੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਪੈਂਤੜਾ ਉਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‘ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਇਕ ਕਾਮਯਾਬ ਅਦਾਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਅਤੇ ਖਾਸੀ ਸ਼ੌਹਰਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਸੀ; ਪਰੰਤੂ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਾਨਵੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ’ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇਵਲ ਚਿੰਤਤ ਹੋਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਖੇਧਾਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਭਾਵੀ ਸੁਰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਭੁੱਖਾ ਰਹੇ ਨਾ ਕੋਈ ਜਹਾਨ ਉੱਤੇ

ਸੱਭੇ ਵੱਸਣ ਸੁਖੀ, ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇ

ਮੋਟਾ ਹੋਵੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਨਾਫ਼ਿਆਂ ਤੇ

ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵਣ।।

ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਿਆਂ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਿਰੋਲ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਉਸਦੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਜੁੱਟ ਫਿਰਕੂ ਕੱਟੜਤਾ ਜਾਂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ। ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ

ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਏਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਗਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੂਲ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਗਹਿਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਮਾਨਵਤਾ ਉੱਪਰ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੇਤੰਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਲੀ ਇਸ ਸੋਚ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਖੇਧਾਤਮਕ ਸੁਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਨਵੀ ਜਿੰਦਗੀ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦਾ ਹੈ:

ਹੇ ਭਗਵਾਨ

ਇਹ ਗੱਲ ਕੀ ਏ?

ਅੱਬਾਸ, ਕੈਫੀ ਆਜ਼ਮੀ, ਅਲੀ ਸਰਦਾਰ ਜਾਫ਼ਰੀ

ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਵੀ, ਫ਼ੈਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਫ਼ੈਜ਼,

ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ

ਮੇਰੇ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਦੋਸਤ

ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਬੈਠਦੇ ਨੇ

ਕਦੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ

ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣ ਦਾ

ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ

ਸਗੋਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ

ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਨੇ

ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਸਾਂਝੇ ਨੇ

ਆਦਰਸ਼ ਸਾਂਝੇ ਨੇ।²

ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨਾ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੇ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਫਿਰਕੂ ਅਧਾਰ ਉੱਪਰ ਫੈਲਾਏ ਗਏ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧਮੁਖ ਪੈਂਤੜਾ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਵਤੀਰਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਸਦੇ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਖੁਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਮੀਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਨੇ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਅਮੀਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਪਰ ਹਾਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਮੀਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਘੋਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਤੱਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਪੇਖਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ:

ਮਾਣਸ ਨੂੰ ਭੌਂਕਾਇਆ ਵਾਂਗਰ ਕੁੱਤਿਆਂ

ਵੇਖੋ ਖਰੀ ਹਕੀਕਤ ਏਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ

ਨ ਪਲਦਾ ਨਿਤ ਧਰਮ-ਨਿਯਮ ਅਖਲਾਕ ਦਾ

ਸੁਹਜ ਪਵਿਤਰਤਾ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ

ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਵਿਗਸੇ ਬੁੱਧ ਗਿਆਨ ਦਾ

ਕੋਮਲ ਕਲਾ ਵਿਭੂਤੀ ਤੇ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਾ...

ਮਾਣਸ ਨੂੰ ਭੌਂਕਾਇਆ ਵਾਂਗਰ ਕੁੱਤਿਆਂ

ਖਰੀ ਹਕੀਕਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦ-ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ।³

ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਜਿਸਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਮਕਸਦ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੇ ਬਦਲੇ ਵਜੋਂ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਘਾਣ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅਖ਼ਲਾਕ, ਸੁਹਜ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਢਾਹ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਸਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਰੋਧ ਜੁੱਟ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹੀ ਮਾਨਵੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ‘ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਫੈਲੇ ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਸਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਸੁਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਮੈਂ ਡਿੱਗਿਆ

ਸੇਠ ਦੀ ਕੋਟ ਪਤਲੂਨ ਵੇਖ ਕੇ

(ਅਜੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਸਿਰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਡਾਟ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ।)

ਹੈ ਨ ਹਾਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਥੀਆ

ਸਿਰਫ ਉਹਦੀ ਕੋਟ-ਪਤਲੂਨ ਵੇਖ ਕੇ

ਮੇਰਾ ਜੁੱਸਾ ਕੰਬ ਗਿਆ

ਮੇਰਾ ਪੈਰ ਥਿੜਕ ਗਿਆ।

ਤੇ ਹੁਣ ਸਿਸਕ-ਸਿਸਕ ਕੇ

ਦਮ ਤੋੜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ।

ਸਾਥੀਆ, ਇਸ ਡਰ ਲਈ

ਕੋਈ ਨਾਨਕ ਲੱਭੋ,

ਕੋਈ ਲੈਨਿਨ ਸੱਦੋ,

ਇਹਨੂੰ ਗਿੱਚੀਉਂ ਫੜੋ

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਤੂੰ

ਪਰਸੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ

ਚੌਥ ਕੋਈ ਹੋਰ।

ਕਦੋਂ ਤੀਕ ਡਿਗਦੇ ਮਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ?4

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਰੋਧ ਜੁੱਟਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗਰੀਬਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਕਿਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਹਿੱਤ ਅਮੀਰ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਪਕਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਰੀਬ ਗਰਦਾਨੇ ਗਏ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਰੁੱਖੀ-ਮਿੱਸੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਧਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਲੈਨਿਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਗਰੀਬ ਪੱਖੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਇਹ ਸੁਆਲ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਧਿਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਇਸ ਧਿਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ

ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਸ ਵਰਗੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੋਂ ਸ਼ੋਸ਼ਤ ਧਿਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਜਾਤ ਦਿਵਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਵਰਗੇ ਭਖਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਹੱਲ ਵੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਕੇਵਲ ਗਰੀਬ ਧਿਰ ਨਾਲ ਖੜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਧਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਡਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਰਖ ਪੈਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਾਥੀਆ।

ਰਹੁ ਮੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ

ਗਗਨਾਂ ਵਿਚ ਮੜਿਆ

ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਹ ਸੁਲਤਾਨ

ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ।⁵

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਭੈਅ ਯੁਕਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਗਰੀਬ ਧਿਰ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹ ਇਸ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ

‘ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ, ਛੰਦਬੱਧ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਭਾਵ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਵਾਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੋਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਰ ਇਕ ਲੋਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕਾਲਾਂਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ

ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ 'ਲੋਕ ਪਰੰਪਰਾ' ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ 'ਵਾਰ' ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ 'ਵਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੀਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ- 'ਉਹ ਕਾਵਿਮਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਰਧਕ ਵਾਰਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਆਕ੍ਰਮਣ ਜਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਦਾ ਯਸ਼ ਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।' ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀਰ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਰਚੇਤਾ ਵੀ ਭੱਟ ਜਾਂ ਢਾਡੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।⁶ ਪਰੰਤੂ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ 'ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਸਿਰਲੇਖ ਤਹਿਤ ਰਚਿਤ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਵੇਟਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਕ ਵੇਟਰ ਜਿਸਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਰੁਤਬਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਇਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਹ ਵੇਟਰ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਵਰਗ ਦੀ ਆਪਣੇ ਕਿੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ:

“ਖਾਧੇ ਨਿਮਕ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਲੀਕ ਲਾਈ

ਮਾਲਕ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਭਗਵਾਨ ਮੰਨ ਕੇ

ਸੇਵਾ ਸਿਦਕ-ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਨੀ

ਤਨ ਮਨ ਵਾਰ ਕੇ ਆਪਾ ਨਿਸਾਰ ਕਰਕੇ।”⁷

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵੇਟਰ ਆਪਣੇ ਕਿੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਭਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਜਿਹੇ ਰੈਣ ਬਸੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਰਤਦਾ ਹੈ ਜੋ ਰਹਿਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ:

ਇਹ ਗਿਆਨ ਦੇ ਟੋਟਕੇ ਸਾਥ ਦੇਂਦੇ

ਜਦੋਂ ਹੋਟਲ 'ਚੋਂ ਡਿਊਟੀ ਮੁਕਾ ਕੇ ਉਹ

ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਕਿਸੇ ਕੰਗਾਲ ਬਸਤੀ

ਦੇ ਸਲਾਬੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ

ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਗਰਕੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ

ਥੁੜਾਂ, ਤਲਖੀਆਂ ਅਤੇ ਜਹਾਲਤਾਂ ਤੇ

ਜਦੋਂ ਚਿੱਤ ਉਸਦਾ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੁੰਦਾ।⁸

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਵਰਗ ਹੱਢਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਹ ਕਰੜੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਤਨਾ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਵਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕੇ। ਉਸਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਥੁੜਾਂ, ਤਲਖੀਆਂ ਅਤੇ ਜਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਵਰਗ ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਐਸ਼ੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ 'ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਵੇਟਰ ਜੋ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰੜੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦੀਆਂ ਅਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੇਟਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਸ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਜਿਹੇ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੀ ਉਸਦਾ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਉਸਦੇ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੀ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ, ਮਾਨਵੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ, ਕਿਰਤੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਵਾਜਿਬ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੀਆਂ ਚੰਗੇਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਮੂਲ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਇਕ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਵੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਦਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਵੀ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ, ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 19 ਪੰਨਾ 42।
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 27।
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 16।
4. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 25।
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 26।
6. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 2002, ਪੰਨਾ 475।
7. ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ, ਵੇਟਰ ਦੀ ਵਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 19 ਪੰਨਾ 38।
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 38।